

Сорокін С.В.

КОНЦЕПТ АБСЕНТИВНОСТІ В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ТУРЕЦЬКОГО АБСЕНТИВ-ПЕРФЕКТА

Пропоновану статтю присвячено дослідженню абсентив-перфекта, що являє собою один з формальних засобів, за посередництвом яких позначаються темпоральні, аспектуальні та модальні характеристики дії-предмета висловлювання. Абсентив-перфект належить до системи видо-часових форм турецької мови й розглядається як синкретичний засіб реалізації темпоральних та аспектуальних функцій, входячи, таким чином, до функціонального поля аспектуальності, темпоральності та модальності, частиною інтегрального дослідження [1; 2] якого і є дана розвідка.

Наледве можна сказати, що вітчизняні чи закордонні тюркологи присвячували аналізу функціонально-семантичних полів турецької мови хоча б скільки-небудь серйозну увагу (принаймні, відшукати статті, розвідки, монографії, в яких на серйозному науковому рівні розглядалася б дана проблема, нам не пощастило). Загалом дослідження функціонально-комунікативних характеристик тих чи інших граматичних форм турецької мови (на відміну від аспекту структурного) ще й досі не привернуло до себе належної уваги дослідників-тюркологів, у зв'язку з чим ми можемо з повним правом констатувати: функціональні дослідження явищ і фактів турецької, так само як й інших тюркських мов, являють собою одну з найактуальніших і найбільш значущих проблем на сучасному етапі розвитку тюркологічної науки. Кінцевою метою таких досліджень є створення функціональних (комунікативних, ситуативних) граматик, які сприятимуть кращому опануванню й використанню тюркських мов як повноцінного засобу міжособистісної та міжкультурної комунікації, у чому, зрештою, і полягає функція будь-якої мови.

Дослідження функціонально-семантичних полів базується на двоспрямованому функціональному методі, основні принципи якого були сформульовані О.В.Бондарком [3: 6-20]. Вихідним положенням функціонального дослідження є принцип функціональної асиметрії мови (за С.О.Карцевським, “принцип асиметричного дуалізму мовного знака”), а в основі такого дослідження лежить висловлена ще В. фон Гумбольдтом і розвинена вже сучасним мовознавством ідея про відмінності в способах концептуалізації явищ навколишнього світу представниками різних етносів, про істотну роль культурного компонента в будь-якому висловлюванні, продукованому представниками різних народів. Таким чином, пропоноване дослідження інтегрує в межах функціонального методу лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та етнопсихолінгвістичний підходи [4]. Визначення функціональної специфіки мовних явищ та фактів, зокрема й сутнісних характеристик функціонального поля темпоральності, аспектуальності та модальності, є істотним з погляду дослідження та дескрипції мовної (концептуальної) картини світу носіїв турецької мови. Істотним для функціонального дослідження є й так званий “чинник людини в мові”, на якому ґрунтується антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ з метою виявлення специфіки їхнього функціонування в процесі комунікації [5].

Абсентивний перфект слугує засобом локалізації висловлювання в минулому відтинку часу. При цьому минула дія може мати, а може й не мати зв'язку з моментом мовлення, точніше такий зв'язок залишається нерелевантним для мовця, наприклад: *Arkadaşınız birkaç sene önce Ankara'ya taşınmış* – “Кажуть, ваш друг декілька років тому переїхав до Анкари” (для комунікантів неважливо, живе він там зараз, чи ні). Загалом можна сказати, що турецькій мові не властива категорія акціонального перфекта, тому перфектних засобів актуалізації минулої дії в ній немає. Натомість, така актуалізація інколи може відбуватися за посередництвом теперішніх часових форм (аориста, презентса) або контекстуально.

Як засіб локалізації дії в минулому абсентив-перфект є корелятивний претеритові. Відмінність між цими двома формами пролягає на функціональному рівні: абсентив-перфект завжди позначає дію, свідком здійснення якої мовець не був, а інтерпретує її, виносить судження про неї зі слів іншої особи (інших осіб): *İstanbul-Ankara otoyolunda büyük bir trafik kazası olmuş, sonuçta beş kişi ölmüş, altı kişi de ağır yaralanmış* – “Кажуть, на трасі Стамбул-Анкара сталася велика автокатастрофа, унаслідок неї п'ятеро людей загинули, а ще шестеро отримали тяжкі ушкодження” (мовець переказує про факт автокатастрофи зі слів інших осіб, таким чином абсентив-перфект постає як маркер чужослівності). Причому йдеться переважно про переказування слів третьої особи: *Beni aramışsınız efendim* – “Кажуть/ мені повідомили, що ви мене шукали”. Під час комунікації використовувати абсентив-перфект в описуваному значенні для перепитування, переказування слів другої особи неможливо, оскільки такі “чужослівні” фрази, в яких імплікується недовіра, сумнів, іронія, звучатимуть неввічливо по відношенню до адресата. Наведімо приклад: *(öğretmenle öğrenci arasında geçen Yaz Tatili konulu konuşma) – Yazın Kırım'a gittim. – Peki, Kırım'a gittiniz, Kırım'ın nerelerine gittiniz? – Aluşta, Yaltya'ya gittim. – Kırım'ın dışında daha nerelere gittiniz? – Fransa'ya da gittim. – Fransa'ya da mı gittiniz? Aferin* – “(розмова між викладачем і студентом на тему “літні канікули”: – Улітку я їздив до Криму. – Добре, ви їздили до Криму, а куди саме в Криму? – Я їздив до Алушти, до Ялти. – А окрім Криму куди ви ще їздили? – Я їздив також до Франції. – І до Франції ви також їздили? Bravo.” Таким чином, використання абсентив-перфекта щодо другої особи можливе переважно в разі реалізації концепту “усвідомлення результату минулої дії” (про це – нижче).

Якщо розглянути абсентив-перфект як перекладознавчу проблему, то під час його перекладу українською мовою можна застосовувати спеціальні лексичні маркери, які вказують на абсентивність і чужослі-

вність, як-от: “кажуть, що...”, “говорять, що...”, “я чув, що...”. Однак таких маркерів може й не бути, тому що для української мови абсентивність не є релевантною функціонально-семантичною категорією. Названі лексичні маркери в українській мові зберігаються в тому разі, коли мовець підкреслює, що повідомлюваний факт являє собою інформацію, запозичену з інших джерел і лише переказувану мовцем, або тоді, коли мовець висловлюється з певною часткою сумніву, недовіри до запозиченої ним з інших джерел інформації.

Поряд з цим, концепт “минулої абсентивної дії” постає як такий, що дихотомічно поділяється на: 1) концепт “простої минулої абсентивної дії”; 2) концепт “історичної минулої абсентивної дії”. Перший з них описано в попередньому абзаці: мовець повідомляє про дію, свідком якої він не був і яку він інтерпретує згідно слів третьої особи (осіб). При цьому проста минула абсентивна дія постає як історично недостовірною, така, що повідомляється й інтерпретується на побутовому рівні.

Щодо другого концепту, то він навпаки постає як історично достовірний, підкріплений певними історичними доказами (наприклад, якщо це давній історичний факт, то він може бути підкріплений літописними джерелами, якщо більш сучасний – таким підкріпленням можуть слугувати засоби масової інформації). Абсентив-перфект часто містить у собі семантику сумніву, інколи навіть імплікує недовіру мовця до повідомлюваної ним зі слів інших осіб минулої дії, інтерпретує його як недостовірний (але не містить семантики припущення як такої, про що стверджували деякі тюркологи). Саме тому в сучасній турецькій мові фактично неможливо зустріти абсентив-перфект в абсентивному значенні в мові засобів масової інформації – газет, радіо телебачення: тут завжди віддається перевага претеритові як формі, за допомогою якої повідомляється минулий історичний, реальний факт. Використання абсентив-перфекта як форми, корелятивної претеритові, великою мірою пов’язане з суб’єктивним (людським) чинником і зі стилістичними умовами комунікації. Так, приклад про автокатастрофу, наведений вище, може бути оформлений і за посередництвом претерита: *İstanbul Ankara otoyolunda büyük bir trafik kazası meydana geldi, sonuçta beş kişi öldü, altı kişi de ağır yaralandı*, якби про нього повідомлялося в засобах масової інформації або якби мовець переказував його, спираючися на достовірні джерела (насамперед, ті самі засоби масової інформації).

Поряд з цим існує ще один варіант абсентив-перфекта – з доданим до його основи показником стверджувальної модальності (*kuvvetlendirme ve ihtimal*): *-miştir⁴*. Ця форма, яка інколи називається й минулим-теперішнім часом, завжди постає як засіб локалізації дії в минулому часі, реалізуючи при цьому дві функції: 1) повідомлення історичної минулої абсентивної дії (виступає дублетом претерита – різниця між ними проходить швидше на стилістично-модальному рівні); 2) повідомлення минулої дії, яка в момент мовлення набула характеру стану, ознаки денотата (статальний перфект) – звідси й назва в деяких джерелах “минулий-теперішній час”.

Історична минула абсентивна дія також може інтерпретуватися з урахуванням людського чинника й стилістичних умов комунікації. Так, використання абсентив-перфекта з показником стверджувальної модальності можливе насамперед у повідомленнях про події, які відділенні від моменту мовлення істотним (великим) проміжком часу – при цьому який саме відтинок часу може вважатися істотним визначається мовцем. Порівняймо, наприклад, два таких варіанти: *Meryem Oğlu Hz. İsa, Kendisinden sonra gelecek olan Elçiyi kavmine bildirmiştir* [6: 83] – “Пророк Ісус, син Марії, повідомив своєму племені про Пророка (дослівно “про Посла Аллаха”), який прийде після нього” і: *Oya Baydar 1940'ta İstanbul'da doğmuştur (= doğdu)* [7: 5] – “Ойя Байдар народилася в 1940 році в Стамбулі”. Абсентив-перфект з показником стверджувальної модальності крім власне модальної характеристики має ще й стилістичну забарвленість: його використання надає висловлюванню більшої наукової значущості, саме тому він зустрічається переважно в текстах, які належать до наукового, рідше науково-публіцистичного стилів. Претерит у свою чергу постає як форма, ближча до щоденного, побутового спілкування й використовується насамперед в усному мовленні, у художній літературі, у мові засобів масової інформації.

Під час позначення минулої абсентивної дії у висловлюванні можуть бути наявні спеціальні лексико-граматичні маркери, які вказують на чужослівність, як-от: *-diği gibi, -diğina göre, -e göre* тощо. Однак самі по собі вони не слугують обов’язковою ознакою необхідності використання абсентив-перфекта, оскільки вибір між трьома описаними вище темпоральними, аспектуальними й модальними формами (*-miş⁽⁴⁾*, *-miştir⁽⁴⁾* і *-di⁽⁸⁾*) здійснюється на підставі суб’єктивної оцінки мовцем повідомлюваного факту й стилістичних умов комунікації. Порівняймо приклади: *Ahmet'in söylediğine göre bu kış Afrika'da çok soğuk geçmiş* – “За словами Ахмета, ця зима в Африці була дуже холодною” і *BBC'nin bildirdiğine göre bu kış Afrika'da çok soğuk geçti* – “Як повідомляє Бі-Бі-Сі, ця зима в Африці була дуже холодною”. У першому випадку йдеться про подію, яку мовець переказує зі слів іншої особи, висловлюючи при цьому певною мірою недовіру, сумнів до теми повідомлення. Друге ж з наведених висловлювань є достовірним, хоча також спирається не на власні спостереження мовця, а на інформацію, запозичену з інших, але надійних джерел. У цьому разі сумнів або недовіра до теми повідомлення не імплікується.

Абсентив-перфект слугує також засобом позначення дії, свідком реалізації якої мовець не був, але про яку виносить судження відповідно до її результату (концепт “усвідомлення дії, що відбулася, за її результатом” – *işin sonradan farkına varış*). Таке використання абсентив-перфекта є своєрідним містком між двома сферами його функціонування, оскільки поєднує в собі як абсентивну, так і перфектну семантику, наприклад: *Bak, geceleyn kar yağmış* – “Дивися, вночі випав сніг” (мовець не бачив, як падав сніг, а усвідомлює лише результат), *Güzel çizmişsin* – “Ти це гарно намалював” (> я не бачив, як ти малював, але бачу результат).

До зазначеного концепту безпосередньо прилягає концепт позначення минулої дії, яка є несподіваною для мовця. У цьому разі у висловлюванні може бути наявний спеціальний підсилювальний маркер *meğer = meğerki* – “виявляється, що...” (цей маркер є факультативним): *Meğerki Ahmet bu yazıyı okumuş* – “Виявляється, Ахмет не прочитав цю статтю”. Між описуваними двома концептами слід проводити чітку межу: у першому випадку дія не є несподіваною для мовця (точніше, її характер як несподіваної чи очікуваної є нерелевантний з погляду комунікантів).

Додамо також, що афікс стверджувальної модальності (*-dir*) може супроводжувати абсентив-перфект в усіх його мовленнєвих реалізаціях, за винятком випадку із семантикою абсентивності-чужослівності (крім концепту історичної абсентивної минулої дії), усвідомлення дії, що відбулася, за її результатом, а також дії, несподіваної для мовця. Афікс стверджувальної модальності, з одного боку, надає висловлюванню більшої переконливості, більшої стверджувальності (підсилення значення), а з іншого боку, слугує стилістичним маркером (про це – трохи нижче).

Зазначена форма (*-miştir*) має в турецькій мові й усталені випадки використання – зі спеціальними лексичними маркерами *belki* – “можливо”, *galiba* – “вірогідно” і *herhalde* – “мабуть/точно” (семантика припущення). *Ahmet evde mi? – Hayır, herhalde otobüs durağında geç kalmıştır* – “Ахмет вдома? – Ні, мабуть задержався де-небудь на автобусній зупинці”; *Belki yanlış kapıya gelmiştir* – “Мабуть він помилився дверима”. Узус сучасної турецької мови дозволяє використовувати в таких випадках й інші фінитні дієслівні форми, насамперед претерит: *Adam herhalde intihar etmek istedi* – “Чолов’яга, мабуть, хотів покінчити життя самогубством”. Перевага абсентив-перфектові віддається в тому разі, коли мовець не бачив реалізації самої дії, а усвідомлює її результат (таке використання тлумачиться у світлі загальної абсентивної семантики), однак для сучасної мови таке твердження не є абсолютним. У зв’язку з цим можна заперечити твердження деяких тюркологів про те, що припущення щодо здійснення тієї чи іншої дії в турецькій мові позначається за посередництвом минулого суб’єктивного часу (абсентив-перфекта без форманта *-dir*) [8: 232; 9: 72-73]. Таке використання дійсно можливе, але лише в разі наявності одного із значень, властивих цій видо-часовій формі: статальна/ акціональна/ інклюзивна перфектність, абсентивність, абсентивна перфектність, наприклад: *Ütü de bir türlü kızmak bilmiyor. Geçen gün komşuya vermişti. Düşürmüşler galiba* [10: 52] – “І праска ніяк не хоче нагріватися. На днях він давав її сусідові. Мабуть, упустили її” (семантика усвідомлення минулої дії за її результатом).

У зв’язку з описаними функціонально-семантичними особливостями абсентив-перфекта можна говорити й про його додаткові модальні значення, які тлумачаться насамперед у світлі абсентивної семантики. Так, за Х.Едіскун [11: 176-177], абсентив-перфектові властиве основне значення дії, яка відбулася (відбувалася) раніше моменту мовлення й про яку мовець точно не знає, що вона відбулася й закінчилася або усвідомляється її результат уже після того як вона відбулася (*Japonya’da yine bir zelzele olmuş* – “В Японії знов стався землетрус”; *Eyvah, saçlarım ağarmış* – “О горе, моє волосся посивіло!”). Цікавим є те, що Х.Едіскун не згадує про значення чужослівності, з чим, безумовно, погодитися не можна.

Х.Едіскун виділяє також такі додаткові значення (“специфічні використання” – *özel kullanımlar*) абсентив-перфекта: 1) позначає вихваляння: *Biz, senin gibileri çok görmüşüz* – “Ми бачили багато таких, як ти”; 2) висловлює приниження: *Üstelik bir de üniversiteden çıkmış* – “До того ж ще університет закінчив” (> каже, що університет закінчив); 3) позначає неможливість (нереальність): *Portakal büyüklüğünde dolu görmüş* – “Він (нібито/ каже), що бачив град розміром з апельсин”; 4) при додаванні афікса *-dir* позначає або остаточність (точність), або вірогідність: *Hakim, Bu suçluya on yıl hapis cezası verilmiştir, dedi* – “Суддя сказав: “Цього злодія присуджено до десяти років ув’язнення” (тут абсентив-перфект з показником стверджувальної модальності постає як стилістичний маркер); *Şimdi bizim memlekette yağmurlar başlamıştır* – “Зараз у наших краях (мабуть, напевне) почалися дощі”; *Şimdi sen pencerenin önüne oturmuşsun* – “Ти зараз (мабуть) сидиш біля вікна”; *Hep birlikte duaya başlamışsınızdır* – “Ви всі разом (напевне) почали молитися” (порівняймо семантику припущення, описану вище).

Висновок. 1. Абсентив-перфект є формальним засобом синкретичної реалізації часових, видових і модальних функцій, входячи, таким чином, на правах складового елемента до функціонального поля темпоральності, аспектуальності та модальності. Абсентив-перфект постає як засіб локалізації дії в минулому відтинку часу. 2. Функціональна семантика абсентив-перфекта дихотомічно членується на: а) абсентивну; б) перфектну. У межах абсентивної семантики дана видо-часова форма позначає минулу дію, свідком якої мовець не був, але про яку судить зі слів іншої особи (осіб) – так званий “концепт чужослівності”. При цьому з погляду модального наповнення релевантним чинником у виборі мовця між абсентив-перфектом і корелятивними формами (претеритом) постає достовірність джерела інформації. У зв’язку з абсентивною семантикою виділяються концепти простої минулої абсентивної дії й історичної минулої абсентивної дії, які також відіграють істотну роль при виборі адресанта між абсентив-перфектом, претеритом як співвіднесеною видо-часовою формою та абсентив-перфектом з показником стверджувальної модальності. 3. Частотним випадком комунікативної реалізації абсентив-перфекта є концепти “усвідомлення дії, що відбулася, за її результатом” і “минулої дії, несподіваної для мовця”. Ці два концепти є взаємопов’язані, але не кореферентні. Дані концепти постають як зв’язувальна ланка між двома основними сферами функціонування абсентив-перфекта, одну з яких (концепт абсентивності) описано в пункті 2 висновків. 4. Абсентив-перфектові властиве додаткове використання для позначення припущення щодо певної дії, що могла б

статися в минулому (у цьому разі абсентив-перфект обов'язково використовується в супроводі афікса стверджувальної модальності, а часто й разом зі специфічними модальними лексичними маркерами).

Відповідно до об'єкта, змісту та результатів дослідження, наведених у пропонованій статті, окреслюються певні перспективи майбутніх наукових розвідок. 1) У зв'язку з описаним у статті концептом абсентивності турецького абсентив-перфекта актуальним є завдання дослідження й дескрипції концепту перфектності, який поряд з концептом абсентивності посідає важливе місце в семантичній структурі описуваної видо-часової форми. 2) У зв'язку з функціональним полем аспектуальності актуальним є дослідження інваріантів та варіантів видових значень у турецькій мові, які істотним чином відрізняються від категорії виду звичних для нас слов'янських мов. 3) У зв'язку з функціональним полем темпоральності актуальними будуть дослідження корелятивних абсентив-перфектові плюсквамперфектних й імперфектних форм, претерита й минулого прогресива як засобів локалізації дії в минулому відтинку часу.

Источники и литература

1. Сорокін С.В. Турецький презенс у функціональному аспекті // Проблеми семантики слова, речення, тексту. – 2003. – № 9.
2. Сорокін С.В. Турецький аорист у функціональному аспекті // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія “Східні мови та літератури” – 2003. – Вип. 8.
3. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. Л., 1984.
4. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. – М., 2002.
5. Sorokin S.V. Türkçe'de İşlevsel Dilbilgisi Araştırmaları // Ыылдыз. – 2003. – № 3.
6. Yahya H. Resullerimiz Diyor Ki. – İstanbul, 1999.
7. Baydar O. Sıcak Külleri Kaldı. – İstanbul, 2001.
8. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. – М.; Л., 1956.
9. Кабардин О. Самоучитель турецкого языка. – М., 2002.
10. Щека Ю.В. Интенсивный курс турецкого языка. Часть 2. – М., 2000.
11. Ediskun H. Türk Dilbilgisi. – İstanbul, 1985.

Досліджується концепт абсентивності як один з двох ключових компонентів семантичної структури турецького абсентив-перфекта. Розглядаються вторинні концепти, пов'язані із загальною абсентивною семантикою, аналізуються специфіка реалізації концепту абсентивності й суміжних концептів залежно від комунікативної ситуації. Стаття являє собою складову частину інтегрального дослідження категорій темпоральності, аспектуальності та модальності як функціонального поля турецької мови. Вихідним методологічним положенням є функціональний метод, антропоцентричний, лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний підходи.

Исследуется концепт абсентивности как один из двух ключевых компонентов семантической структуры турецкого абсентив-перфекта. Рассматриваются вторичные концепты, связанные с общей абсентивной семантикой, анализируется специфика реализации концепта абсентивности и смежных концептов в зависимости от коммуникативной ситуации. Статья представляет собой составную часть интегрального исследования категорий темпоральности, аспектуальности и модальности как функционального поля турецкого языка. Исходным методологическим положением является функциональный метод, антропоцентрический, лингвокогнитивный и лингвокультурологический подходы.

There has been investigated the concept of absentivity as one of the two key components of the semantic structure of the Turkish Absentive-Perfect Tense. There has been analyzed the secondary concepts connected with general absentive semantics, peculiarities of the communicative realization of the concept of absentivity and adjacent concepts. The article is a part of the integral investigation of the categories of temporality, aspectuality and modality as a functional field of the Turkish language. The starting methodological position of the research made is the functional method, anthropocentric, linguo-cognitive and linguo-culturological approaches.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, темпоральність, аспектуальність, модальність, концепт, асиметричний дуалізм мовного знаку, чинник людини в мові, абсентивність.